

СЛОБОДНЕ СКУЛПТУРЕ ЛАВОВА ОД КАМЕНА

Налази из Сингидунума

На подручју данашњег Београда до сада је констатовано шест или седам камених скулптура лавова. Подаци о њима нису дати у потпуности. Углавном су само поменути или су описи дати веома сумарно. Тако се набрајају налази две фигуре лавова из Таковске улице, две из Булеvara краља Александра, једне из улице Светозара Марковића, једне са Ташмајдана и једне са непознатог места налаза.¹ Први пут се описују код Драге Гарашанин,² као налази са локација у Таковској улици, на углу улица Таковске и Косовске, затим на подручју Жаркова, а један је са непознатог места налаза. Овим налазима треба придодати и оне са Ташмајдана³ и из улице Светозара Марковића.⁴ Једна камена скулптура лава, нађена у улици Светозара Марковића, забележена је у инвентару Музеја града Београда под инвентарским бројем АА/1291. Нађена је у близини гробнице, *in situ* на гробу спаљеног покојника (сл. 1 – а, б, в).

Камене фигуре лавова су биле постављене на постамент или су биле без њега. Једино се на налазу лава из Таковске улице

могу уочити детаљи, као што су обрађене очи и пажљива обрада гриве. На налазу лава из гроба 79, на Ташмајдану, констатовани су са доње стране постамента остаци гвозденог клина заливеденог оловом, а на глави једно мање удубљење и у њему олово са отиском клина.

О фигурама лавова се релативно мало зна и мало им се поклања пажње. До сада нису прикупљени и сортирани подаци о налазима лавова на територији данашње Србије, али је евидентно да су они у нешто већем броју концентрисани на подручју данашњих градова, Ужица, Пожеге и Пожаревца.⁵ Налази камених скулптура лавова на овим подручјима омогућавају да се уоче основне карактеристике, како типолошке, тако и морфолошке. Налази са простора Пожеге и Ужица су већих димензија и у лежећем положају (сл. 2, 3), док су лавови са подручја Виминацијума мањих димензија, у седећем или лежећем положају, или пак композиционе целине сачињене од два, међусобно леђима окренута лава, са одређеним детаљем између њих. Стога,

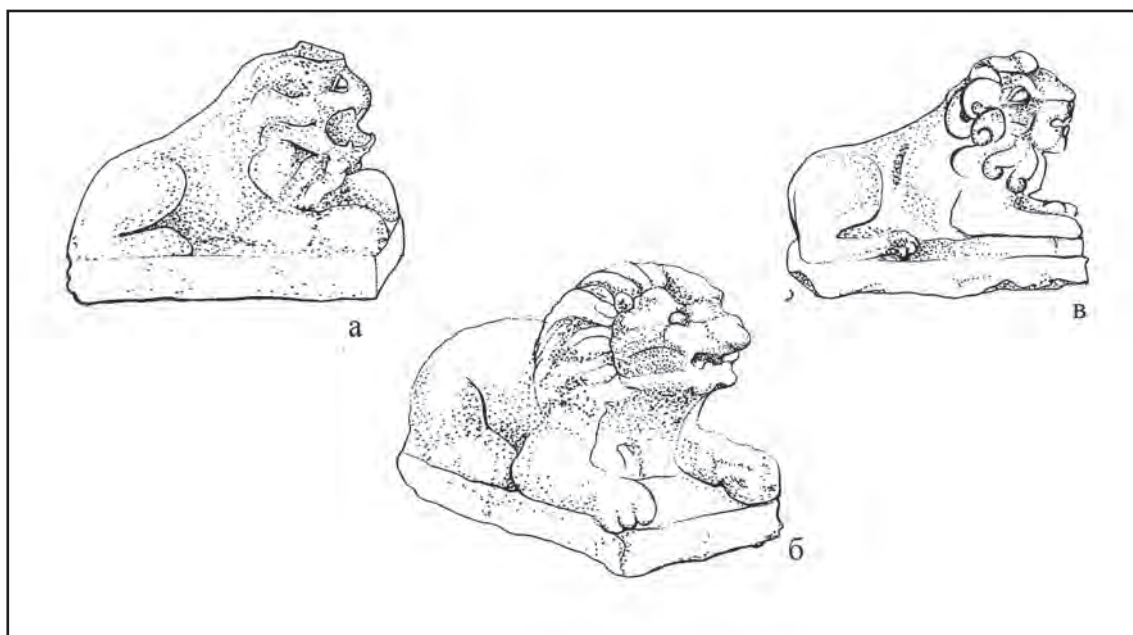
¹ Popović M., Singidunum: dosadašnja otkrića, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 13, нар. 154, 155, 156.

² Гарашанин Д., Антички споменици у Београду и околини, *Годишњак Музеја града Београда* I, Београд 1954, 66, 68, 86, 88.

³ Simić Z., Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 25.

⁴ Pop-Lazić S., Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum* 3, Beograd 2002, 79.

⁵ Зотовић Р., Римски камени лавови из збирке Народног музеја у Ужицу, *Саопштења XXVI*, Београд 1994, 123-130; Зотовић Р., Римски камени лавови из збирке Народног музеја у Пожаревцу, *Viminacium* 13-4, Пожаревац 2003, 87-96.

Сл. 1. Камене скулптуре лавова, Сингидунум (а – налаз из Таковске улице; б – налаз са Ташмајдана; в – налаз из Булевару краља Александра)
 Fig. 1 Stone lions from Singidunum (findspots: a – Takovska St; b – Tašmajdan; v – Bul. Kralja Aleksandra)

у типолошком препознавању камених скулптура лавова треба узети у обзир следеће елементе: да ли се ради о композиционој целини или о тзв. слободној скулптури лава у седећем или лежећем положају, и њихове димензије. Композиционе целине лавова од камена разликују се од слободних скулптура утолико што прве, на основу додатних елемената на њима, упућују на повезаност са неком култном концепцијом и могу имати одређени религиозно-симболичан значај, док ове друге, углавном, имају декоративно-симболичан значај. Слободне скулптуре лавова већих димензија немају додатних декоративних елемената који би упућивали на одређене религиозно-филозофске концепције, а као такве јављају се у веома широком географском и хронолошком

распону.⁶ Лавови, у идејно-филозофском концепту, одражавали су увек основну идеју снаге и ватре, па су као такви могли бити „уклопљени“ у различите религиозне концепције, изражене у веровањима разних народа.⁷ У том смислу, скулптуре лавова од камена, нарочито тзв. слободне и већих димензија, које се односе конкретно на период Римског царства, јесу атипичан археолошки материјал. Јављају се у свим периодима и на територијама свих римских провинција, везани, у смислу идејних утицаја, за своја ранија територијална и хронолошка исходишта. Управо због тога их често, у недостатку околних археолошких налаза и материјала, није могуће ни прецизније датовати, а такође ни одредити им употребну функцију. Насупрот

⁶ Зотовић Р., *op. cit.*, 1994, 123-130.

⁷ Babić S., *The Greek Lion, Vestigatio Vetustatis*

Aleksandrini Cermanović-Kuzmanović, Beograd 2001, 51-56.

Сл. 2. Скулптура лава, налаз из Пожеге
Fig. 2 Stone lion from Požega

њима, композиционе целине са додатним декоративним елементом упућују, ако не на хронолошки, онда бар на идејно-религиозни елемент, па је утолико лакше претпоставити њихову спону са одређеним култом. Обично се ради о глави Медузе, овна или бика, што

их у најчешћем броју случајева везује за култ Сераписа, Кибеле, преко ње и Сабазија, а у мањем броју и за култ Митре.⁸ Први их је са култом Митре повезао још Пач.⁹ Слободне скулптуре лавова од камена налажене су и у митрејима,¹⁰ а претпоставка о постојању

⁸ Schober A., *Die römische Grabstein von Noricum und Pannonien*, Wien 1923, 108; Гавела Б., Антички споменици грчко-египатског синкретизма у нашој земљи, *Старинар н. с.* V-VI, Београд 1954/55, 43 и даље; Цветковић-Томашевић Г., Бела црква у Карану – маузолеј жупана Брајана, *Саопштења XXII-XXIII*, Београд 1990-1991, 172.

⁹ Patsch C., Archäologische-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, *Wissenschaftlichen Mitteilungen aus Bosnia und Hercegovina (WMBH)*, Wien 1904, 247-248.

¹⁰ Зотовић Љ., Символични прикази ватре на новооткривеним деловима Митрине иконе из Виминацијума, *Старинар XXX*, Београд 1979, 94.

Сл. 3. Скулптура лава, налаз из Пожеге
Fig. 3 Stone lion from Požega

митреја у селу Врањани код Ужица, у којем је нађена и једна скулптура лава, дозвољава да се претпоставка о повезаности фигура лавова са Митриним култом прихвати.¹¹ Тако би једна од могућих употребних функција слободних скулптура лавова била њихово коришћење, као декоративно-симболичних елемената, у светилиштима Митриног култа, или на прилазима њима. Осим тога, слободне скулптуре лавова су могле да служе као конкретно гробно обележје или као декоративни елементи на прилазима гробницама, или пак самих гробница.

Управо стога је битно уочити димензије слободних скулптура лавова од камена. Скулптуре лавова већих димензија биле су коришћене као декоративно-архитектонски елементи на прилазу храмова или у оквиру самих светилишта, и то најчешће, или највероватније, митреја. Скулптуре лавова мањих димензија обично се дефинишу као конкретна гробна обележја, или још чешће, као делови монументалних надгробних елемената или гробних целина. Конкретним гробним обележјима одређују их налази *in situ*, али су чак и у таквим случајевима

¹¹ Бошковић Ђ., Здравковић И., Гарашанин М., Ковачевић Ј., Споменаци културе у овчарско-

кабларској клисури и њеној ближој околини, *Старинар* I, Београд 1950, 95-96.

Сл. 4. Скулптура лава, налаз из Пљеваља
Fig. 4 Stone lion from Pljevlja

извесни аутори по том питању скептични, па их и даље одређују као декоративне скулптуре гробних целина.¹²

¹² Minns Ellis H., *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913, 298-299.

¹³ Вулић Н., Антички споменици наше земље, *Споменик СКА LXXV*, Београд 1933, 30, бр. 85; Кондић В., Антички Ритопек, *Годишњак Музеја града Београда IV*, Београд 1957, 44.

¹⁴ Patsch C., *Arschäologische-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, WMBH*, Wien 1896, 278, fig. 50, 290, fig. 73; Hoernes M., *Archäologische-epigraphische Mitteilungen IV*, Wien 1882, 190, 194; Cermanović-Kuzmanović A., Srejić D., i Marković Č., Komini, Pljevlja – rimska nekropola, *Arheološki pregled* 8, Beograd 1966, 116; Cermanović-Kuzmanović A., Srejić D., i Marković Č., Komini, Pljevlja – nekropola antičkog grada, *Arheološki pregled* 9, Beograd 1967, 114; Цермановић-Кузмановић

Вратимо се сада конкретно налазима скулптура лавова од камена са подручја античког Сингидунума. Према морфолошким карактеристикама, можемо их одредити као слободне скулптуре, мањих или средњих димензија, без других атрибутивних елемената. Територијално најближе аналогије налазимо у Ритопеку,¹³ а даље на територији Коловрата и Комина (сл. 4),¹⁴ и Скелана (сл. 5 – а, б, в, г).¹⁵ Једна од скулптура из Сингидунума (Ташмајдан, гроб 79) има са доње стране постамента остатке гвозденог клина заливеденог оловом, а са горње стране, на глави лава, мање удубљење. Најближе аналогије налазимо у скулптури лава мањих димензија са подручја Ужица или Пожеге, највероватније из села Врањани, који на средини леђа има плитак жлеб (сл. 6).¹⁶ Највероватније је да је на горњој страни каменог лава из Сингидунума била пинија.¹⁷ Пинија као атрибутивни део композиционе целине лавова или скулптуре лава није неуобичајена, ни ретка. Налазимо је на леђном делу слободне скулптуре лава већих димензија са подручја Пожаревца.¹⁸ Пинија се још чешће среће као додаток композиционим целинама од два хералдички постављена лава. Тако постављене, најближе аналогије налазимо у Сингидунуму¹⁹ и

A., Municipium S и његова проблематика у светлу археолошких и епиграфских споменика, *Старинар XIX*, Београд 1969, Т. III, сл. 5.

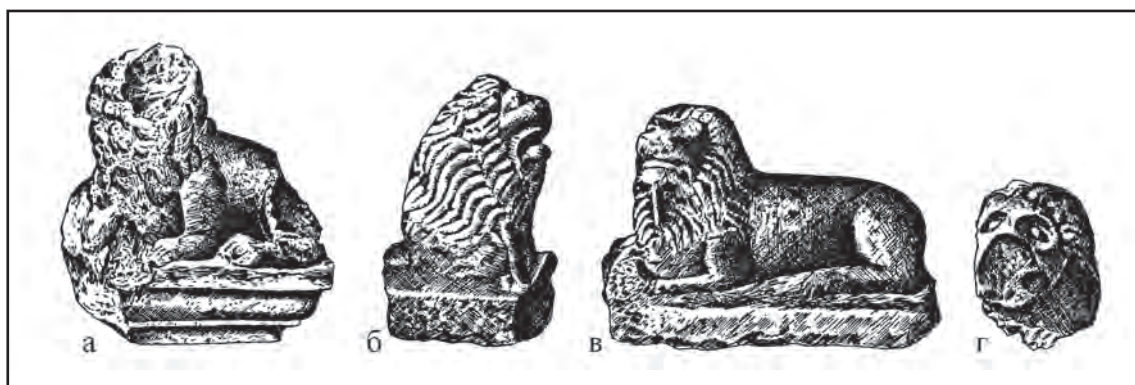
¹⁵ Pač K., *Arheološko-epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije, Glasnik Zemaljskog muzeja XIX*, Sarajevo 1907, 456, br. 54-56, sl. 62-65.

¹⁶ Зотовић Р., *op. cit.*, 1994, 130, бр. 8, сл. 8, – непознато место налаза.

¹⁷ Simić Z., *op. cit.*, 25.

¹⁸ Зотовић Р., Римски камени лавови из збирке Народног музеја у Пожаревцу, *Viminacium* 13-14, Пожаревац 2003, 92, бр. 3, сл. 2.

¹⁹ Mirković M., *Tri nova natpisa iz Singidunuma, Singidunum I*, Beograd 1997, 59, sl. 3 – стела из Палмотићеве улице.

Сл. 5. Камене скулптуре лавова, налази из Склана
Fig. 5 Stone lions from Skelane

Пожаревцу,²⁰ а на ширем подручју Царства, у нешто већем броју у Дакији, на подручју Апулума.²¹ Остаци гвозденог клина, са доње стране постамента скулптуре лава из Сингидунума, такође говоре да је скулптура била постављена, тј. „усађена“ на одређену целину. С обзиром да је нађена *in situ*, на гробу, лако је претпоставити да се ради о композиционој целини монументалног надгробног споменика, или бар о финализацији одређеног надгробног споменика. Један од најбољих примера за ово јесте гробна едикула из Ветела,²² на којој се види да су слободне скулптуре лавова мањих димензија коришћене као горњи делови надгробних споменика, као и пинија, која је могла бити израђена одвојено од целине, да би се потом уклопила у њу. У сваком случају, скулптура лава са Ташмајдана представљала је део одређене композиционе целине.

Налази слободних камених скулптура лавова из Београда пружају један изузетно интересантан податак. Од укупног броја налаза, четири су нађене *in situ* изнад гробова, или у близини гробница.²³ Ово свакако потврђује да су слободне скулптуре лавова, нарочито мањих димензија, биле саставни део гробних целина, надгробних споменика или монументалних надгробних споменика. Налази начињени *in situ* дају могућу потврду да су оне могле бити чак и конкретно гробно обележје. С тим у вези, долазимо и до питања евентуалне етничке компоненте носилаца оваквог начина обележавања гробних места. Уобичајено се сматра да би оваква гробна обележја могла да се односе на становништво оријенталног порекла или да је реч о јаким утицајима са Истока. Подручје Сингидунума даје још једну потврду оваквој претпоставци, с обзиром на

²⁰ Зотовић Р., *op. cit.*, 2003, 93, бр. 15, сл. 7.

²¹ Baluta C. L., *Monumente Sculpturale de la Apulum, Apulum XXV, Alba Iulia 1989, 255, Pl. VIII, 1, 265, Pl. VIII, 3.*

²² Kremer G., *Grabbauten des Aediculatypus in Noricum, Budapest Régiségei XXXIV, Budapest 2001, Abb. 12 – Grabaedicula aus Vetel* (према Floca-Wolski, *Aedicula funeraria in Dacia romana, Buletinul Monumentelor*

Istorice 42, 1973).

²³ Поред већ поменутог налаза са Ташмајдана, нађен је *in situ*, изнад гроба спаљеног покојника, и камени лав на локацији у улици Светозара Марковића, а у близини гробница је нађена скулптура у Таковској улици. Гарашанин Д., *op. cit.*, 88, – помиње још и налаз једне скулптуре каменог лава „над гробом изнад Академије“.

Сл. 6. Скулптура лава, налаз ис Врањана
Fig. 6 Stone lion from Vranjane

то да је у његовом становништву констатован оријентални елемент, за који се сматра да није био претежно цивилног карактера.²⁴ Ово се уклапа и у раније претпоставке, нарочито оне које се односе на подручје данашњег Пожаревца, да је могуће да је војска имала главну улогу у преношењу идеја које се тичу продора материјала и религиозно-филозофске концепције коју он носи са собом.²⁵ Уочљиво је да се слободне камене скулптуре лавова са простора Пожаревца и ужичко-пожешког краја, највероватније, могу узети за култ Митре, који је током времена на подручју ужичко-пожешког краја постао саставни део јединствене религиозно-

филозофске концепције, настале на подлози култног синкретизма Дионис – Митра. Током времена, нарочито у III веку, они су могли постати и уобичајени декоративни елементи, који су задржали само основну реминисценцију на свој симболички карактер.

За камене лавове из Сингидунума, такође се може претпоставити идејно-културолошки утицај са Истока, и, као и у случају претходна два подручја, улога војног фактора у његовом ширењу. Но, да ли су они били јасно одређени култни симболи или пак декоративни елементи који су задржали основну реминисценцију на свој симболички

²⁴ Кондић В., Нови подаци о оријенталном елементу у Сингидунуму, *Жива антика* XVIII/2, Скопје 1968,

276.

²⁵ Зотовић Р., *op. cit.*, 2003, 91.

карактер, тешко је, готово немогуће рећи. Проблем, у том смислу, представља њихова хронолошка „неосетљивост“. Слободне скулптуре лавова од камена је увек тешко хронолошки одредити, осим у шири временски аспект од II до III века. Често ни околни налази, хронолошки осетљиви, нису или не морају бити смерница за њихово хронолошко одређивање, с обзиром на то да оне могу бити, чак и у оквиру једне некрополе, померене у односу на целину чији су саставни део биле, а такође и пренете са једног места на друго, на мањој или већој удаљености. Њихове стилске карактеристике, такође, не дају веће могућности за хронолошко одређивање. Својевремено учињена подела према стилским карактеристикама скулптура лавова са нашег подручја на три групе: панонско-норичку, трачку и дачку,²⁶ није од веће помоћи у том смислу. Врло често је немогуће одредити којој би од ових група припадале скулптуре лавова са нашег простора. Три примерка скулптура из Сингидунума²⁷ својим стилским карактеристикама (предње шапе широко размакнуте, израда гриве, фронталан положај главе) упућују на аналогије са стилским изразом на скулптурама камених лавова из Дакије. Они се у том смислу само

условно могу одредити у тзв. дачку групу, јер је могуће да се ради о простом преузимању узора, тј. модела из тзв. књиге узорака (*Musterbücher*). Сматра се, наиме, да су мајстори – клесари радили према узорцима из ових књига, па је тако израда одређеног споменика била ствар не уметничког и стилског квалитета, већ „вештине руке“ мајстора са једне стране, и наручиоца са друге.²⁸ Стога се при хронолошкој детерминацији камених скулптура лавова са подручја Сингидунума мора прибећи истом принципу одређивања који важи за скулптуре лавова са других подручја – у шири хронолошки оквир II-III века. Једино што би се за камене лавове из Сингидунума усудили да претпоставимо јесте да је доња временска граница половина II века, с обзиром да је већина надгробних споменика са овог простора датована у период од друге половине II века до средине IV. Мишљења смо да је половина IV века као горња временска граница висока, јер би се у том случају скулптуре лавова морале јавити са извесним опадањем у стилском изразу, што на очуваним примерцима из Сингидунума није случај. Зато бисмо примерке слободних камених скулптура лавова из Сингидунума ипак на крају одредили у шири хронолошки оквир од друге половине II до краја III века.

²⁶ Ferri S., *Arte Romana sul Danubio*, Milano 1933, 272.

²⁷ Pop-Lazić S., *op. cit.*, 80, sl. 1-3.

²⁸ Diez E., *Flavia Solva – Die Römischen Steindenkmälern auf Schlosz Seggau bei Leibnitz*, Wien 1959, 22-23.

ROMAN FREE-STANDING STONE SCULPTURES OF LIONS

(Finds from Singidunum)

Radmila Zotović

The area of Roman Singidunum has so far yielded six or seven free-standing stone lions. They are smaller-sized, with or without a base. In terms of style, for some of these recumbent animal figures (Loc. Tašmajdan, Grave 79; No 72–78 Bulevar Kralja Aleksandra; No 4 Takovska St. – frontal head, treatment of the mane, forelegs wide apart) analogies may be drawn with examples from Dacia. Closest analogies with the Singidunum lions in general may be found in the immediate vicinity, at Ritopek, and further afield, in the areas of present-day Užice, Požega, Prijepolje and Pljevlja.

The sculptured lion from Tašmajdan Grave 79, with part of a nail on the underside and a depression on the animal's back, finds its closest analogy in a similar discovery from the Užice–Požega area, most likely from the village of Vranjane. This shows that stone lions formed part of larger compositions, monumental fu-

nerary memorials or tombs, and that they are likely to have functioned as a base for a decorative element in the form of the Italian stone pine. Four of the Singidunum lions were found *in situ* or near graves, which is yet another corroboration of the abovementioned function. The long discussed question as to whether such lions might have been concrete grave marks remains unresolved in this case as well. The find from Tašmajdan Grave 79 and the one discovered *in situ*, on a grave, may favour such an interpretation.

The conceptual and cultural origin of the occurrence of lions in Singidunum may be sought in eastern influences, probably through the settlement of a population of oriental origin, mostly soldiers. The Singidunum stone lions may be broadly dated between the middle of the second century and the end of the third century.